

Pelkotila

Pelon semiotiikka

venäläisessä kulttuurissa I*

M i h a i l L o t m a n

Tämän työn tavoitteena ei ole tarkastella venäläisen kulttuurin pelkoja läpi sen koko historian, vaan heti alkuun on syytä huomioida muutama kronologinen ja sisällöllinen rajoitus. Tutkin nimenomaan uuden ajan – pietarilaiskauden, neuvostokauden ja jälkineuvostokauden – pelkoja. Kohteena on siis Pietari I:n jälkeinen aika, mutta varhaisempien aikojen esimerkit havainnollistavat myöhempää kehitystä ja toimivat ikään kuin opasteina. 1700-luvun kulttuurinen murros vaikutti väistämättä myös pelon käsitteeseen kulttuurissa. Jyrkästi yksinkertaistaen voidaan luonnehtia keskiajan venäläisen ihmisen eläneen ennen kaikkea ajassa, kun taas uuden ajan ihminen eli tilassa. Muinaisvenäläisillä peloilla on näin ollen ilmeinen eskatologinen perusta, ja Pietari I:stä lähtien pelot sitä vastoin liittyvät tavalla tai toisella geopolitiisiin tekijöihin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että uuden ajan pelot olisivat uusia pelkoja. Monilla tutkimillani käsitteellisillä komplekseilla on arkaainen pohja, kun taas koko geopolittinen ongelmakenttä perustuu mytologisiin, ei siis viime kädessä eskatologisiin, malleihin.

Tutkimuksen kohteina ovat nimenomaan pysyvästi toimivat mallit, typologiset pelot, jotka ovat ominaisia jonkun tietyn aikakauden venäläiselle kulttuurille. En siis tutki pelkoja, jotka liittyvät johonkin tiettyyn lyhyempään ajanjaksoon tai tapah-

tumaan, kuten esimerkiksi ulkomaalaisten maahanhyökkäykset, kansalaissota, sosiaaliset mullistukset, vallankumoukset, epidemiat, luonnonmullistukset, Antikristuksen tuleminen tai viimeinen tuomio. Tällaisten tapahtumien synnyttämät pelot tai niiden heijastuminen tyyppillisiin viholliskäsityksiin eivät ole venäläisen kulttuurin erityispiirteitä. Toinen kysymys on, että kaikki nämä konkreettiset pelot liittyvät tavalla tai toisella yleiseen kulttuuriseen kehitykseen ja saavat näin erityisesti venäläisen kulttuurin pelon semiosikselle ominaisen piirteen: koleraa levittävät saksalaislääkärit, salaliittoa hautovat puolalaiset, ahneet juutalaiskapakoitsijat, riitapukarit opiskelijakumoukselliset jne. Kaikissa näissä ja näiden tapaisissa malleissa pinnallisen ajan-kohtaisuuden alla piilee typologinen perusta. Niinpä en tutkikaan konkreettisia pelon muotoja, kohteita tai syitä, vaan niissä toteutuvia syvempiä motiiveja, eräänlaisia kulttuurisia stereotyyppijä.¹ Yhden ja saman pelon motiivin pysyvyydelle voidaan ehdottaa kaksi kriteeriä: säännöllisyys ja puolueettomuus. Säännöllisyys tarkoittaa, että motiivi ei liity mihinkään konkreettiseen tapahtumaan tai vain tiettyyn historiallisesti rajattuun ajanjaksoon, vaan ilmenee säännöllisesti liittyen eri tapahtumiin koko aikavälillä. Puolueettomuus puolestaan tarkoittaa sitä, ettei tiettyä pelkoa liitetä johonkin tiettyyn ihmisryhmään tai ideologiaan. Ihannetapauksessa pysyvä motiivi esiintyy eri aikakausien tai keskenään vihamielisten suuntausten edustajilla tai eri tyyllilajien teoksissa.

Geopolitiikka

Geopolitiikka kuuluu kiistatta avainsanoihin venäläisen mentaliteetin nykytilaa luonnehdittaessa.

* Mihail Lotmanin venäläisen kulttuurin pelon semiotiikkaa käsittelevän tutkimuksen toinen osa "Glossofobia" julkaistaan Idäntutkimuksen numerossa 4/2003.

Virallinen kirjoittelu ja oppositioasemastaan tunnetut hahmot, niin ammattiasemaa havittelevat ideologit kuin keittiössä kinastelijatkin, paisuttelevat erilaisia geopolittisia rakenteita. Joillekin geopolitiikka tarkoittaa selitystä melkein kaikkiin maailman tapahtumiin, toisille se taas on jonkinlaista ”oopiumia kansalle”, ilkeämielinen yritys irrottaa huomio todella tärkeistä yhteiskunnallisista ongelmista. Voidaan havaita jopa kiehtova, loogisesti vaikeasti selitettävä, muttei suinkaan satunnainen vastakkainasettelu: geopolitiikka vs. ihmisoikeudet. Geopolitiikan puolustajat tulkitsevat sen joksikin Venäjälle ominaiseksi ja luonnolliseksi, kun taas ihmisoikeuksia pidetään muualta tuotuna ja vierana. Ihmisoikeuksien puolustajat taas useinkin julistavat itse geopolitiikan käsitteen idiosynkrasiaa.

Edellä sanotun ei ole tarkoitus olla arvottavaa. Geopolittiset kompleksit eivät sinänsä ole sen parempia tai huonompia kuin amerikkalaiset ”elintärkeät intressit” tai kenen hyvänsä kansalliset intressit. Elintärkeistä intresseistä saakin yleensä kuulla vain vallanpitäjien suusta. On mahdotonta kuvitella tämän sanayhdistelmän esiintyvän älyllisissä keskusteluissa tai tavallisten ihmisten puheessa – tämä ulkoasiainministeriön kielellisen innovaation tuotos on tarkoitettu yksinomaan viralliseen käyttöyhteyteen, nimenomaan vientitarkoituksiin. Vastavaan ilmaisun lausujan roolissa on ikään kuin itse valtio eikä sen esittänyt virkamies. Venäjällä taas vaikuttaa siltä, että kadunmiehellä on aivan yhtä paljon geopolittisiä huolia kuin ulkopoliittisten virastojen virkamiehilläkin.

Tämä on erityisen tärkeää sikäli, että ’geopolitiikka’ on sana, joka liittyy aivan viimeaikaisiin yhteiskunnallisiin kiistoihin, ja aivan erityisen suosittu se on sellaisten kirjoittajien keskuudessa, jotka haaveilevat (muodossa tai toisessa) Neuvostoliiton paluusta. Neuvostoliitossahan geopolitiikka oli melkein kiellettyä. Viimeisessä *Suuren Neuvostoenzyklopedian* painoksessa se esiintyy osana porvarillista valetiedettä. Niinpä tämä vieraasta ja lähes vihamielisestä sanastosta omaksuttu sana päättyi kuin erityisesti sitä varten valmisteltuun paikkaan ilmaisemaan tiettyä nimenomaan venäläiselle kulttuurille tärkeää kompleksia. Otan vain yhden

esimerkin tyyppillisestä neuvostolaisesta suljetun geopolittisestä pohdinnasta:

Venäjän valtio on siirtynyt maailman areenalle. Samalla kun suhteet Länsi-Eurooppaan ovat kehittyneet (...) on luotu diplomaatti- ja kauppasuhteet Idän valtioiden kanssa (...) Päätaavoite – venäläisten maiden jälleenyhdistäminen – on määritellyt taistelun perussuunnan (...) Venäläisen diplomatiikan on kohdannut kaksisuuntainen tehtävä hankkia liittolainen ja estää vihamielisen koalition syntyminen. (Semjonov 1980, 8.)

Mistä ajasta onkaan kyse? Voisi olla mistä tahansa – samoja kategorioita ja ilmaisuja voidaan käyttää niin Kiovan Venäjän kuin nyky-Venäjänkin avaintehtävistä. Ne ovat aina olleet samat – Venäjällä ajat muuttuvat, mutta geopolittiset vakiot eivät. Muutenkaan esimerkki ei ole satunnainen, jos ajatellaan Venäjän historian todellista siirtymäkautta, 1400-1500 -lukujen vaihdetta. Ei ole ihme, että Iivana IV:n ongelmat olivat aivan samat kuin Iivana III:n sata vuotta aiemmin. Voidaankin kysyä, mihin toimenpiteisiin ryhdyttiin ”päätaavoitteen” saavuttamiseksi, ”venäläisten maiden jälleenyhdistämiseksi”. Toimenpiteet ovat ilmeiset: Kazanin ja Astrakanin kaanikuntien valloittaminen, Krimin sotaretki, Liettuan sota ja Iivana IV Julman pajarieihin kohdistama vaino eli *opritšnina*. Viimeistä seurasi ennenkuulumaton pelkoepidemia: pelottavia eivät olleet niinkään tsaarin teot kuin niiden käsittämättömyys ja ennakoimattomuus. Mutta *opritšnina* ei vain synnyttänyt pelkoa, vaan syntyi myös itse pelosta. Niinpä Kljutševski (1988, 173) piti *opritšninan* pääsyyinä ”läpeensä pelkurimaista tsaarin kuvitelmaa”, ja jopa Veselovski (1963) – kaikessa haluttomuudessaan käyttää psykologisia argumentteja – kieltää Iivana IV:llä olleen mitään sosiaalis-poliittisia tavoitteita liittyen *opritšninaan*, ja johtaa sen yksinomaan tsaarin vainoharhaisista epäilyistä ja oman turvallisuutensa menettämisen pelosta. Vastikään on lisäksi ilmestynyt kiintoisa ja ilmeisen tarkkanäköinen tutkimus, jonka mukaan *opritšnina* olisi ollut tsaarin reaktio tuolloin odotettuun maailmanloppuun (Jurganov 1998). Maailmanloppua ei tullut, mutta eskatologiset pelot eivät hävinneet minnekään, ne vain projisoitiin ajalliselta

kuva

Alexander Reichstein. Kuvitusta teokseen Elena Hellberg-Hirn: *Imperial Imprints: Post-Soviet St. Petersburg*: SKS, 2003.

tasolta tilalliselle: ekspansionismi, joka vakiinnutettiin eskatologisin termein, muodosti tulevan geopolitiikan ytimen.

Agorafobia

Venäjä tarkoittaa ennen kaikkea maata eikä niinkään maaperää kuin tilaa. Tästä kirjoittaa hyvin täsmällisesti Tšaadajev, jokakenties ensimmäisenä venäläisessä kirjallisuudessa tarjoaa *Hullun puolustuspuheessaan* geopolitiittisen luonnehdinnan Venäjältä. Säilynyt teksti koostuu kahdesta toisiinsa nähden epäsuhtaisesta osasta. Ensimmäinen, muutaman kymmenen sivun mittainen osa on omistettu kiistoille Venäjän historian merkityksestä, toinen taas koostuu yhdestä ainoasta virkkeestä:

On yksi tosiasia, joka hallitsee ylivoimaisesti meidän historiallista liikettämme, joka kulkee punaisena lankana läpi koko historiamme, joka pitää sisällään niin sanotusti koko sen filosofian, joka

esiintyy kaikkina yhteiskunnallisen elämämme aikakausina ja määrittelee niiden luonnetta, joka on samanaikaisesti sekä poliittisen suuruutemme oleellinen tekijä että todellinen syy älylliseen voimattomuuteemme: se on maantieteellinen tosiasia (Tšaadajev 1989, 161).

Kommentaattorit ovat samaa mieltä siitä, että *Hullun puolustuspuhe* on keskeneräinen teos, joskin voidaan olettaa, että kyse ei ole satunnaisesta, vaan täysin harkitusta keskeneräisyydestä. Tšaadajevin historiosofiassa todellinen oleminen on ainoastaan historiassa olemista, ja tämä Venäjältä nimenomaan puuttuu. *Filosofisissa kirjeissään* Tšaadajev näki Venäjän vajoamisen syyn kulttuurisissa ja etenkin uskonnollisissa tekijöissä. Hänen mukaansa Venäjä omaksui kristinuskon väärästä lähteestä – se olisi pitänyt tulla Roomasta. Nyt hän puolestaan aivan ilmeisesti taipuu tulkitsemaan prosessit vielä tiukemman fundamentaalisiin kategorioihin kuin ortodoksisuuden ja katolisuuden ristiriidasta käsin. *Hullun puolustuspuheessa* kyse on

tilan ja ajan taistelusta. Eurooppa elää ajassa ja Venäjä tilassa. Vain historiallinen oleminen on merkityksellistä, vain sillä on oma äänensä. Puh- taassa, historiasta irrotetussa tilassa ajatus katkeaa ja puhe vaikenee.

Innokkaista vastaväitteistään huolimatta Tšaa- dajev paljastui venäläisvihamieliseksi, mistä häntä rangaistiin ankarasti. Huomionarvoista silti on, että tiettävästi hyvin samalla tavoin, joskaan ei yhtä täydellisin kielikuvin, Venäjistä ajatteli Nikolai, joka julisti Tšaadajevin hulluksi. Myöhemminkin käsi- tys tilasta Venäjän kirouksena sopii pikemminkin konservatiivisen leirin ideologeihin.² ”Niin kauan kuin elämme, on edessämme taistelu yhden erityi- sen todellisen vihollisen kanssa – *tilan*”, kirjoitti Tjutšev entiselle kulttuuriministerille, Uvaroville.³ Kun Pobedonostsev esitti huomionsa, että ”Venäjä on jäinen autiomaan, ja sitä pitkin kävelee häijy mies”, hän ei todellakaan halunnut ilmaista mitään omalaatuista. Kun Maksimilian Vološin puolestaan kuvasi *Koillisessa* Venäjän jäisenä autiomaana (vrt. jäljempänä), hän tuskin muisteli Pobedonostsevia. Sana ’autiomaan’ (ven. *pustynja*) on kaikissa näissä yhteyksissä monimerkityksinen. Se viittaa paitsi tiet- tyyn maisemaan, myös tyhjyyteen laajemmassa, osin metafyyisessä mielessä ja samalla myös as- keettiseen sanankäyttöön.⁴ Tšaadajevilla taas on kirjoitus *Ideasta, joka katosi autiomaahan*. Venäjä on valtava ja autio, sen mittakaava on osa sen ra- kennetta eikä siten minkään tahdon tai logiikan hallittavissa. Kuten modernistirunoilija Maksimili- an Vološin luonnehtii:

Ja samaan aikaan nälänhädästä ja rutosta
Niin iskuista kuin voitoistakin
Venäjä mätänee ja levenee – määrättömästi
(”Venäjä”, 1924).

Vološinin karneat sanat eivät tietenkään ole syn- tyneet pelkästään kulturologisista malleista vaan myös koetuista vallankumouksen ja kansalaisso- dan kauhuista. Niin ensimmäiset tahdottomat Ve- näjään liittyvät tunteet kuin sen kohtalonmietteiden johtopäätöksetkin sulautuvat yksiin ja samoihin kie- likuviin:

Tuskallisen epämääräinen tunne –
Mittaamaton ja sekava on Venäjä...
Ikään kuin minussa itsessäni eläisi
Rajaton ja hämärä tasanko,
Valkeana välkehtivä pimeys,
Jäähtyneet polttavat tuulet (”Venäjä”, 1924).

”Venäjä on hyvin tilallinen valtio” on ainoa, mitä virkamies keksii sanoa Venäjistä *Kuolleissa sie- luissa*. Nikolai Gogol ei ollut kokenut vallankumo- usta, mutta Venäjän spatiaalisuus vaivasi häntä yhtä paljon kuin Vološinia. Tämä tila on pelottava yh- täältä valtavuutensa, pohjattomuutensa tähden, mutta toisaalta myös siksi, että siltä puuttuu oma muoto, se voi muuttua minä hetkenä hyvänsä täy- sin ennakoimattomasti joksikin toiseksi – ilman omia kasvoja se voi esiintyä erilaisissa ulkomuo- doissa. Tila määrittelee siinä elävän ihmisen luon- netta:

Gogolia kiinnosti äärettömästi henkilöahmo vailla omia kasvoja, omaa tehtävää, omaa sisäistä jär- jestystä ja joka hetkessä sopeutuu häntä ympär- röivään tilaan (Lotman 1992, 438).

Gogolin kokemaa kauhua Venäjän tilan tyhjyy- den edessä analysoi Andrei Belyi, ja hän jatkaa tätä analyysiä omissa romaaneissaan (erityisesti *Peterburgissa* ja *Moskvassa*). Sumusta syntyvä au- tio tasanko, jota eivät asuta ihmiset, vaan heidän varjonsa, kuolleet sielut tai mekaaniset nuket Go- golin, Saltykov-Štšedrinin, Belyin, Bulgakovin, Pla- tonovin ym. teoksissa, on liian tuttu tarina, jotta sii- hen kannattaisi tässä yhteydessä erityisesti keskit- tyä.

Erinomaisia jälkiä tilanpelosta voidaan löytää Vasili Rozanovilta, joka käsitteli aihetta, mutta pu- hui mieluiten *terror vacui* -käsitteestä, tyhjyyden kauhusta.⁵ Tärkeää ei tässä yhteydessä ole niin- kään tekijän psykologinen luonnehdinta kuin ne kie- likuvat, joiden avulla hän määrittelee venäläistä todellisuutta. Alla siteeraan kuuluisaa kohtaa, jossa Rozanov kuvaa journalistista riippumattomuuttaan. Niissä korkeuksissa, joissa hän vaeltaa (”siellä missä enkelit huutavat”), ei ole eroja puolueiden ja suuntausten eikä mustan ja valkoisen välillä:

Kaukaisuus. Loputon kaukaisuus. Minähän sa-
noin jo, että ”kaikki oli vain haavetta”. Olkoon
tämä haave, siis harhakuva, ”ei”. Minulle kaikki
on ihan sama. Minä näen puolueet *enkä näe* niitä.
Tiedän, että on sekä valhetta että totuutta. (Ro-
zanov 1990, 497; kursiivi tekijän.)

Ja samassa kohtaa:

Meillä ei ole lainkaan *isänmaan haavetta*.
Ja tyhjällä paikalla kasvoi kosmopoliittinen haa-
veellisuus. (ibid; kursiivi tekijän.)

Millaisesta ideologisesta valikoinnista voi olla
kyse, jos ympärillä on vain harhoja, ja nekin ovat
pohjattomia? Loputon kaukaisuus on välinpitämä-
tön, ja sellaisessa tyhjässä paikassa kehittyy kos-
mopoliittinen (lue: välinpitämätön) haaveellisuus.

Osip Mandelštamin karkotusajan runoudessa
spatiaaliset pelot kiteytyvät. Kuten Rozanovillakin,
Mandelštamin avoimen tilan kammo, agorafobia,
synnyttää ahtaan paikan kammoa, klaustrofobiaa
– mitä suurempi on itse tila, sitä ahtaampaa ihmi-
selle siinä tulee. Biografinen lähtökohta on näissä
kielikuvissa täysin selvä. Vartijoiden saattamana
Mandelštam joutuu karkotukseen, ja itään päin
mentäessä ympäröivä tila sen kuin laajenee, mutta
henkilökohtaisen vapauden tila supistuu:

Puristuin kokoon ja olin ylpeä tilasta, koska se
kasvoi silmissä (1935).

Tila on muuttuva – se joko kasvaa silmissä tai
supistuu olemattomiin. Huomionarvoista on, että
Mandelštam puhuu tilan kielestä. Tilan kieli osoit-
tautuu painajaisunien kieleksi:

Mitä tekisimme tasankojen kuolleisuudelle,
Niiden ihmeennälän määrälle?
Sillä se, mitä niiden avonaisuudesta luulemme,
Me itse näemme, nukahtaessamme, näkyvän,
Ja herää kysymys: mihin he ja mistä
Ja eikö kävelekin hitaasti sitä pitkin
Se, josta unessa huudamme –
Juudaksen luomattomien tilojen?⁶ (1937)

Ei ole myöskään sattumaa, että kun edellä lai-
natun jälkeen kirjoittamassaan runossa Mandelštam
etsii mahdollisuutta sovintoon neuvostotodellisuus-

den kanssa, hän yrittää nähdä tämän saman tilan
toisin – ymmärtää lakeutta ja irrottautua vertikaali-
suudesta:

Jotenkin leikillisen pelästyneesti
Tyydyin tasankojen tasaisuuteen,
Ja taivaankaari oli minulle tauti.

Ja vielä tarkemmin katsottaessa huomataan, että
tämäkään tila ei ole niin toivottoman laaja:

Eikä selkeä kaipuu päästä minua
Nuorilta vielä vorone-ilaisilta kukkuloilta
Luo yli-inhimillisten, Toscanan loistavien.

Tässä äärimmäisen tärkeää on horisontaalisen
suunnan määrittäminen kaipuun suunnaksi. Tämä
piirre yhdistää sekä Vorone•ia että Toscanaa.

Itä ja länsi

Venäjänmaa on heterogeeninen. Siinä missä jotkut
tekijät vaikuttavat hyvinkin olennaisilta, toisia taas
ei vaikuta olevan lainkaan. Hallitseva suunta on
itä-länsi -akseli, etelää taas ei ole edes olemassa –
Venäjähän on pohjoinen maa. Sama koskee verti-
kaalista pinnanmuodostusta: vuoria ei ole, sen si-
jaan on rotkoja. Tai pikemminkin koko tämä lopu-
ton tasanko – autiomaa – on rotko tai ainakin mont-
tu⁷.

Tässä yhteydessä maantieteelliset ilmansuun-
nat on syytä erottaa fyysisiksi ja kulttuurisiksi ko-
konaisuuksiksi, jolloin jälkimmäiset saattavat hy-
vinkin erottua edellisistä. Erottaakseni ne toisistaan
kirjoitan maantieteelliset ilmansuunnat pienillä ja
”kulttuuriset” ilmansuunnat isoilla alkukirjaimilla.
Niinpä venäläisessä kulttuurissa Istanbul on Itää
kun taas Konstantinopoli (Toinen Rooma) on Ete-
lää tai jopa Lounasta. Erot voivat olla myös vielä
jyrkempiä. *Novgorodin arkkipiispa Vasilin kirjees-
sä Tverin valtias Fjodorille* puhutaan siitä, että pa-
ratiisi on Idässä:

(...) tiedämme Raamatusta, että Jumala sijoitti
paratiisin itään, eedeniin... Ja Paremiassa on nel-
jä jokea, jotka virtaavat paratiisista: Tigris, Niili,
Pison, Eufrat; Niili kuuluu Egyptin hallintaan (...)

se virtaa korkeilta vuorilta, jotka nousevat maasta taivaaseen saakka, ja tuo paikka on ihmisten tavoittamattomissa... (Pamjatniki 1981, 43-45.)

Helvetti puolestaan sijaitsee Lännessä:

(...) suuri Johannes Krysostomos sanoi: ”luoja sijoitti paratiisin itään, ja länteen laittoi kärsimyksen...” (...) Lisäksi, veljeni, luoja ei antanut ihmisten nähdä paratiisia, ja kärsimykset ovat nykyäänkin lännessä. Monet hengellisistä lapsistani, novgorodilaisista, ovat nähneet sen Huokuvalla merellä: levoton hirviö, hampaiden narskunta, kiehuva joki Morg, ja vesi virtaa siellä manalaan ja nousee uudestaan ylös kolme kertaa päivässä. (Ibid, 45.)

Eli Länsi on pohjoisessa, ”Huokuvalla merellä” (siis Pohjoisella Jäämerellä), ja Itä puolestaan on etelässä. Länsi-Itä -oppositio on moniulotteinen ja epäsymmetrinen: Itä on ylhäällä ja etelässä, Länsi taas alhaalla ja pohjoisessa. Itään täytyy pyrkiä, mutta se on näkymätön ja elämän aikana tavoittamaton, kun taas Länsi on jatkuvasti vaaniva ja ajan-kohtainen vaara, joka vältetään vain valppaudella. Tällaista tilamallia voidaan pitää alkuperäisenä tai ainakin se on kulttuurissa hyvin vakiintunut – voidaan olettaa, että siinä heijastuu ainakin yleisslaavilaisia käsityksiä. Niinpä Idän ja Lännen vastakkainasettelussa nimenomaan Itä on tunnusmerkkinen oppositiotekijä.

Itä ja Länsi eivät ole vain ilmansuuntia, vaan myös maailmanjärjestyksen perustekijöitä. Palataan *Hullun puolustuspuheeseen*:

Maailma jakautuu alusta lähtien kahteen osaan – Itään ja Länteen. Kyse ei ole vain maantieteellisestä jaosta, vaan myös asiain järjestyksestä, jonka ehdot luo itse älyllisen olennon oma luonto. Kyse on kahdesta periaatteesta, jotka vastaavat kahta luonnon dynaamista voimaa, kahta ideaa, jotka hallitsevat koko ihmissuvun elämäntahtia. Keskittyessään, syventyessään, sulkeutuessaan omaan itseensä ihmisäly syntyy Idässä – heittelettiessään ulkopuolella, valottaessaan kaikkia puolia, taistelllessaan kaikkien esteiden kanssa se kehittyi Lännessä. Näiden alkuperäisten ehtojen varassa syntyi luonnollisesti myös yhteiskunta. Idässä ajatus syventyi itseensä, poistui hiljaisuuteen, piiloutui autiomaahan ja tarjosi yhteiskunnallisen vallan haltuun kaikki maan riemut; Län-

nessä idea kulki kaikkialla, selvitti kaikki ihmisen tarpeet, määritteli onnen kaikissa sen muodoissaan, perusti vallan oikeuden periaatteelle... (Tšaadajev 1989, 153.)

Ennen kaikkea on huomioitava, että Tšaadajevin mukaan Idän valtava laveus ajaa ihmisen kaikilla tavoin ahtaalle samaan aikaan kun Lännen tilan rajallisuus sallii ihmisen vapaan kehityksen – jälleen sanan kaikissa merkityksissä. Mutta tärkeintä on, että siteerattu katkelma vaikuttaa olevan vain yksi variaatio teemasta ”Itä on Itä ja Länsi on Länsi, ei kohtaa ne toisiaan...”. Itse asiassahan Tšaadajevin käsitys on tietystä suhteesta suoraan Rudyard Kiplingin vastakohta. Kiplingin näkökulmasta Britannian kuuluminen Länteen on ensinnäkin aksioma, ja kolonisaatio on läntisen ulottuvuuden laajentamista. Englantilainen kantaa Länttään aina mukanaan, hän muovaa tilaansa eikä itse saakaan muotoaan sen mukaan. Tšaadajeville Venäjän kuuluminen Länteen on pikemminkin teoreema, jonka hän haluaa innokkaasti todistaa. Samalla hän käy kuitenkin myös polemiikkia nk. uuden koulukunnan, slavofiilien, kanssa, jotka väittivät päinvastaita: ”Innostuksissaan tämä vastaleivottu patriotismi kiirehtii jo julistamaan meidät Idän rakkaiksi lapsiksi” (ibid). Niinpä Tšaadajeville kysymys Venäjän alueellisesta kuulumisesta Itään tai Länteen jää vielä kauas lopullisesta ratkaisustaan. Sama koskee myös kansaa, joka tuota aluetta asuttaa: se ei saa ympäröivää tilaa valtaansa vaan päinvastoin jää täysin riippuvaiseksi ulkoisen tilan ominaisuuksista. Lukijan yllättää tässä kohdin se, että venäläiset kuuluvat Länteen, koska ovat pohjoinen kansa:

Me elämme Euroopan Idässä – se on totta, mutta kuitenkin me emme ole koskaan kuuluneet Itään... Me olemme vain pohjoinen kansa niin ideoiden kuin ilmastokin osalta, hyvin kaukana hyväntuokuisesta Kašmirin tasangosta tai Gangesin pyhistä rannoista. (Tšaadajev 1989, 154-155.⁸)

Tšaadajevin maantieteessä voidaan havaita jälkiä yleisslaavilaisesta tilamallista, joka liittyy Lännen Pohjoiseen ja Idän Etelään. On totta, että Tšaadajevilla tämä malli ilmenee käänteisesti: Länsi on

hänelle positiivisen oppositioparin roolissa. Tätä taustaa vasten erilaiset tilalliset siirtymät saavat erityisen merkityksen. Usein siirtyminen maantieteellisessä tilassa liittyy samanaikaiseen liikkeen ideatilassa. Tilakoordinaatit voivat olla erilaisia, joskin samoihin kategorioihin kuuluvia: Itä / Länsi; pyhä / profaani; oma / vieras jne. Pysyvää tässä on ”oikean” ja ”väärän” tilan vastakkainasettelu.

Valtion pääkaupungin siirtäminen on aina ensi sijassa semioottinen teko, sen ideologinen merkitys ylittää poliittisen ja on sitä pitkäikäisempi. Esimerkiksi varsinaista pääkaupungin siirtoa Kiovas- ta Moskovaan ei milloinkaan tapahtunut. Kuitenkin jälkikäteen tätä tapahtumaa on tulkittu miltei keskeisimmäksi Venäjän historiassa – Tšaadajevin ja Solovjovin mielestä sen seuraukset olivat tuhoisat, euraasialaisten tulkinnassa taas mitä edullisimmat. Pääkaupungin siirtäminen Moskovasta Pietariin ja takaisin sen sijaan liittyi välittömästi Lännen (”eurooppalainen”, ”sivilisaatio”, ”vieras”) ja Idän (”omatekoinen”, ”oma”) väliseen vuoro- vaikutukseen. Ja kulloinenkin vastapooli voitiin arvioida eri aikoina positiiviseksi tai negatiiviseksi.

Teoksessaan *Matka Pietarista Moskovaan* Radištšev luo pelottavan ja toivottoman kuvan venäläisestä todellisuudesta. Jo teoksen motto herättää täysin suoran assosiaation helvettiin. Radištševin Venäjä on irrallaan Euroopasta, mikä tarkoittaa automaattisesti myös eroa sivilisaatiosta. Kuvaillessaan täydellistä epäoikeudenmukaisuutta ja sivistymätöntä orjuutta Radištšev löytää venäläisen todellisuuden paralleelit vain Afrikasta ja Intiasta. Vastauksessaan Puškin viittaa useaan Radištševin tendenssinomaiseen virhekäsitykseen ja esittää vastapainoksi esimerkkejä myönteisistä muutoksista, jotka voidaan saada aikaan järkevällä hallituspolitiikalla. Vertailumateriaalin Puškin löytää Euroopasta (Ranskasta ja Englannista), ja Venäjä on näissä vertailuissa voittoisa. Paitsi selkeitä ideologisia eroja, Radištševin ja Puškinin välillä voidaan havaita myös selkeä ero diskurssi-strategian tasolla. Radištševin vertailut on tehty ennen kaikkea retorista syistä, semanttiset suhteet konstruoidaan huomioimatta sosiaalis-kulttuurista kontekstia. Puš-

kin taas yrittää perustaa vertauksensa todellisiin historiallisiin paralleeleihin. Diskurssin logiikalla on kauaskantoiset seuraukset. Radištševin näkökulmasta katastrofaalisesta asemasta ei ole ulospääsyä, vaan tarvitaan vallankumouksellista muutosta. Puškin taas pitää tätä kaikkea todellista venäläistä elämää omien abstraktioidensa maailmassa elävän tuntemattoman ihmisen vastuuttomana retoriikkana (”tyhjää puhetta”).⁹ Aika itsessään on Puškinin mukaan tärkeä tekijä muutoksessa kohti parempaa. Lopuksi on syytä mainita polemiikki tilakategorioiden tasolla. *Matka Pietarista Moskovaan* luotaa venäläisen elämän pimeää kauhua, helvetillistä alennustilaa. Vastauksessaan, *Matkassa Moskovasta Pietariin*, Puškin asettaa päinvas- taisen suunnan, joka vastaa vähittäisten parannus- ten valtioketjityksen logiikkaa – liikettä kohti Eurooppaa.¹⁰

Puškinin ja Radištševin kiistan seurauksena syntyi omalaatuinen ideologisen matkakertomuksen genre. Symboliarvoltaan näistä merkittävimpiä ovat Anton Tšehovin matka Sahalinille sekä Aleksandr Solženitsynin paluumatka Vladivostokista Moskovaan.

Tšehov matkasi Sahalinille läpi äänettömän tilan, tahdottomuuden, vaikenemisen ja kuoleman maailmaan. Koko elämänsä ajan hän pyrki murta- maan ennalta määritellyt rajat. Tässä tapauksessa kyse oli ennen kaikkea pyrkimyksestä päästä merkkielämän ulkopuolelle, mikä tarkoitti osin myös kirjallisuuden ulkopuolelle menemistä sekä poistumis- ta Venäjältä. Jälkimmäinen vaikuttaa erityisen paradoksaaliselta, mutta Tšehov korostaa kiivaasti, että jo Siperia on Venäjän ulkopuolella, Sahalinista puhumattakaan.¹¹ Venäjä on merkkien tila, paki- nan ja vaudevillen maailma, siis *pošlostin* maailma, mutta Sahalinilta Tšehov haki nimenomaan alkuperäisyyttä. Tšehovilla alkuperäisyys liittyy rajantakaisuuteen – Sahalinilta hän toivoo löytävänsä niin oman identiteettinsä kuin Venäjän alkuperänkin. Mutta erityisen tärkeää hänelle on ylittää kirjallisuuden rajat.

Jos *Siperia*-teoksessa hänen oma roolinsa on verraten pidättyväinen ja jos itse teos kuuluu muu- tamaa poikkeusta lukuun ottamatta matkakerto-

musten genreen, niin *Sahalinin saari* merkitsee jo täydellistä irtiottoa kaunokirjallisesta kerronnasta. Tšehovin löytöretket ovat luonteeltaan ilmeisen maantieteellisiä ja niiden tuloksia on kiintoisaa seurata. Ne ovatkin kiistattomat, sillä itse asiassa paluu Sahalinilta tarkoittaa Tšehovin kypsän tuotannon alkua, vaikkei se ehkä vastannutkaan hänen omia odotuksiaan. Tšehov matkusti Sahalinille ”asiaa tekemään”, mittaamaan saarta ”yleisellä arsinalla”¹²: hän harjoitti kirjeenvaihtoa, tilastotiedettä (tuolloin väestötieteen synonyymi). Kaiken tämän seurauksena oli, että arsinalla mittaaminen ei onnistunut ja kaikki tulokset olivat hyödyttömiä.¹³ Sahalinilla Tšehov oli järjen, totuuden ja etiikan ulkopuolisessa maailmassa. Yrittämättä luoda mitään merkityksellistä Tšehov saattoi Sahalinilla – paljon ennen Albert Camus’ta – tehdä järjettömästä järjestystä. Tämän prosessin tulokset näkyvät erinomaisesti hänen kirjallisessa tuotannossaan, ne muuttavat erityisesti hänen teostensa tilamallia. Joukko tutkijoita on sitä mieltä, että kaikkein selvimmin Sahalinin kokemukset näkyvät novellissa ”Sali n:o 6” (1892). Kertomuksen ilottomuus syntyy juuri sen tilamallista: sali n:o 6:lle kuuluva piharakennus sijaitsee ”takiaismetsän” ja sitten ”naulaseinän” takana, kaksisataa virstaa erottaa kaupungin rautatiestä, ja sitten pitäisi vielä kulkea ties kuinka monta virstaa pitkin rautatietä, jotta pääsisi edes jonkekin. Näiden tilojen valtavuus lannistaa – kertomuksen henkilöt eivät tunne avaruutta vaan äärimmäisen ahtauden. Tämän tunteen aistii myös lukija.¹⁴

Jos Tšehov yritti matkallaan päästä eroon kirjallisista ja ideologisista kliseistä, niin Sol•enitsynin paluussa voidaan päinvastoin havaita ilmeiset kirjalliset ja ideologiset vaikuttimet. Ikään kuin ylösalaisin käännetty Radištšev: pimeä Venäjä päättyy taas Moskovaan, mutta kaikessa hyperbolisessa retoriikassaan Sol•enitsynin ideologinen suunta on suoraan päinvastainen Radištševin kanssa. Radištševille muuttumattomuus on tuhoisaa, kun taas Sol•enitsyn näkee tuhon ainekset (väärissä) muutoksissa. Jos Gogol ja hänen seuraajansa aistivat Venäjällä salaisia rotkoja, niin Sol•enitsynin Venäjä on jo pudonnut rotkoon: ”Sortuva Venäjä”, päälensä kaatuneiden raunioiden ”musertama Venä-

jä” (Sol•enitsyn 1998, 3), venäläinen kansallinen tietoisuus on ”luhistunut” (ibid, 149). Kirjailija asettaa vastuun tästä kaikesta uudistajille ja julistaa reformien johtavan hajoamiseen.

Koillinen

Kuten jo mainitsin, Venäjän rakenteen kannalta huomionarvoinen on paitsi Itä, myös Pohjoinen. Jos yleisslaavilainen malli samaistaa Idän Etelään, niin myöhemmänä aikana Itä yhdistyy Pohjoiseen, joka on irrallaan Etelästä.¹⁵ Tšaadajevin ajatukset Idästä etelänä, ”hyväntuoksuista Kašmirin tasangosta tai Gangesin pyhistä rannoista” palauttaa mieleen paratiisin, jossa arkkipiispa Vasilin sanojen mukaan ”asuvat rahmanit”. Nämä paikat ovat meidän tavoittamattomissamme, meidän Itämme on Siperia, ”maanalaisen rikkauden, lumisten arojen maa” (Nekrasov). Niinpä Koillinen ei ole itsenäinen suunta tai kompromissi pohjoisen ja itäisen suunnan välillä, vaan ennen kaikkea Itä, vieläpä Itä äärimuodossaan.

Mielenkiintoinen rinnastus edellä esitettyyn voidaan löytää venäläisestä kirkkorakentamisesta. On huomattu, että suurimmassa osassa temppeleitä alttarit on suunnattu koilliseen pikemmin kuin tiukasti itään:

Käärmeet ovat sijoittaneet kirkot (...) auringon nousun paikalle kirkon perustamispäivänä. On käynyt ilmi, että käärmeet ovat suunnanneet lannistavan enemmistön kirkoista koilliseen. (Jurganov 1998, 385.)

Näin ollen Idän ja Koillisen samaistaminen saa myös sakraalin ulottuvuuden. Koillissuunnalla on ilmeinen etulyöntiasema muihin nähden, se liittyy olennaisesti itse Venäjän kohtaloon. Venäjän kohtalo on Koillisessa. Kysymys on vain siitä, onko tuo kohtalo lopullinen tuho, vai onko Koillisessa päinvastoin toivo Venäjän pelastuksesta. Vastaavasti suhde Koilliseen voi olla myös jyrkän kielteinen tai myönteinen. Kielteisenä se esiintyy esimerkiksi Vladimir Solovjovilla:

(...) seurasivat murheen ja sekasortojen ajat, kun pitkän murheiden ketjun jälkeen koillisen metsiin ahdettu, epäkiitollisessa maassa raskaaseen työhön pakotettu ja orjuuteen ajettu, sivistyneestä maailmasta irrotettu, tuskin edes kristinuskon lähettiläiden ulottuvilla ollut Venäjän kansa vajosi alhaisimpaan barbaarisuuteen, jota korosti typerä ja tietämätön kansallinen ylpeys (Solovjov 1989, 225).

Vapaaehtoisesti ei Koilliseen mennä, Venäjän kansa tulee ahdetuksi sinne ”pitkän murheiden ketjun” seurauksena. Se on julma, villi, autio ja eurooppalaisesta sivistyksestä irrotettu maa, ja sinne ajautunut voi ainoastaan vajota ”alhaisimpaan barbaarisuuteen”. Ensi lukemalta on vaikea ymmärtää, että syrjäseutu, josta Solovjov puhuu, on Moskova. Vaikuttaa siltä, että kysymys on vain siirtymälinjasta: suhteessa Kiovaan Moskova on todellakin koillisessa. Kuitenkin todellisuudessa Solovjovilla on toinen suuntajärjestelmä. Koillinen ei ole niinkään ilmansuunta kuin paikka, ääripiste, eräänlainen eristäytyneisyyden absoluutti.

Pakotettuna pakenemaan etäiseen Euroopan koilliseen kolkkaan (...) Venäjän kansa 1200-luvulta lähtien on ollut fyysisesti erotettuna muusta kristillisestä maailmasta... (Solovjov 1989a, 415).

Jos Solovjoville Koillinen on Venäjän kirous, niin Sol•enitsynille ”julman Koillisen” ottaminen haltuun on pikemminkin maan historiallinen missio ja samalla lunastusuhri, joka tekee mahdolliseksi irtautumisen ”meidän nykyisestä halveksittavasta muodottomuudestamme” (Sol•enitsyn 1995, 127-128; kirj. vuonna 1974). Sol•enitsynin Koillinen ei tietenkään tarkoita Moskovaa vaan Siperiaa tai jopa Magadanin kaupunkia. Kaikesta arvotusten vastakkaisuudesta huolimatta Solovjov ja Sol•enitsyn lähtevät liikkeelle samasta käsitekehyksestä: 1) ei ole tärkeää, onko kyseessä valoisa missio vai lopullinen tuho, joka tapauksessa Venäjän kohtalo on Koillisessa; 2) Koillinen on samanaikaisesti sekä Venäjän ydin että rajantakainen suhteessa sen muuhun tilaan; 3) se on autio, vaarallinen ja vihamielinen tila – Sol•enitsynille vihamielinen ruumista kohtaan mutta eheyttävä hengen näkökulmasta, Solovjoville taas tuhoisa nimenomaan hengelle; 4)

Koillinen on erityisen venäläisen hengellisyyden paikka, venäläisen identiteetin paikka – Solovjovin mukaan tuo identiteetti on jo muotoutunut, kun taas Sol•enitsynin mukaan se on vielä hankittava.

Kaikkein kehittyneimmässä muodossa tämä mytologeema toteutuu Maksimilian Vološinin runossa, jonka nimikin on ”Koillinen” (1920). Sen apokalyptinen perussävel ja kuvasto liittyvät kirjoitusolosuhteisiin ”sairauden, unettomien öiden ja koillisen aikana”, ”ennen neuvostoviranomaisten tuloa Krimille” (Vološin 1995, 629). Runon motto heijastelee sekä ajankohdan vihamielisyyttä että tilanteen historiosofista merkitystä:

”Ylistetty olkoon sinun tulemisesi, Jumalan Ruoska, jota palvon, enkä minä voi sinua pysäyttää”. (Turkin arkkipiispan pyhän Lu’n sanat Attilalle.)

Runo pitäytyy eskatologisissa sävyissä, ja riivaajat, jotka viittaavat samanaikaisesti niin Dostojevskiin, Puškiniin kuin evankeliumiinkin, symboloivat paitsi bolševikkien tuloa, myös itse Venäjän kohtaloa.

Tanssivat, riehuivat riivaajat
Venäjää pitkin ja poikin
Repii ja kiertää lumisia väliverhoja
Jäätynyt koillinen (...)
Tämä tuuli oli uskollinen ystävämme
Kaikkien häijyjen teiden risteyksissä:
Vuosisatoja me kuljimme päin lumipyryjä
Etelästä kauas – koilliseen. (...)
Tuossa tuulella on Venäjän kohtalo –
Pelottava järjetön kohtalo. (...)
Vuosisatoja päin kaikkia tuulia
Kuljemme pitkin jäisiä autiomaita –
Perille emme pääse ja lumipyryyn kuolemme
Tai löydämme herjatun temppelemme.
Mekö ripustamme Herran toiveen?
Kaiken ymmärrämme, viemme, rakastaen,
Napapiirin horman polttava tuuli,
Jumalan Ruoska! Tervehdin sinua. (Vološin 1995, 273-274.)

Yhteenvetona voidaan todeta, että 1) vastoin fysiikan lakeja Venäjää ajaa koilliseen koillinen vastatuuli, 2) liike kohti koillista tarkoittaa samanaikaisesti sekä irtautumista lähtökohdista että nii-

den etsimistä, 3) koillinen on jotain äärimmäisen vihamielistä ja vierasta ja samalla läheinen ja oma, 4) päättäväisten riuhtaisujen seurauksena on jähmettynyt liikkumattomuus, 5) historiallisen kohtalon kauhu rinnastuu vielä kauheampaan kohtaloon lähitulevaisuudessa.

Paluu akselille Itä-Länsi

Venäjän kulttuurin tila määrittynyt ennen kaikkea akselilla Itä-Länsi. Venäjän omaa asemaa tällä akselilla määrittävät ideologiset tekijät. Seuraavia vaihtoehtoja on ehdotettu: 1) Venäjä on itäinen maa, 2) läntinen, 3) ei läntinen eikä itäinen vaan omaehtoinen (slavofilit), 4) ei läntinen eikä itäinen vaan puskuri Idän ja Lännen välillä, 5) sekä läntinen että itäinen, euraasialainen.¹⁶

Puolivälissä 1990-lukua suoritetuissa kyselytutkimuksissa muun muassa kysyttiin sitä, mikä maa muodostaa venäläisten mielestä tärkeimmän uhan. Kävi ilmi, että tämä maa oli Latvia – Viro puolestaan oli kolmannella tai neljännellä sijalla. Eräs moskovalainen liberaalilehti (numero ei valitettavasti ole säilynyt, joten minun on siteerattava ulkomuistista) kommentoi aihetta siihen tapaan, että venäläiset ovat tyhmiä paitsi siinä, että näkevät vaaran siellä, missä sitä ei ole, myös siinä, että sulkevat silmänsä todellisen vaaran lähteeltä. Todellinen vaara kun on tuleva Kiinasta – kiinalaiset asuttavat vähitellen valtavia seutuja Kaukoidässä ja Siperiassa ja muodostavat siellä pian kansallisen enemmistön. Kaikki tämä on hyvin tyypillistä. Vaarallisuus tulee joko Lännestä tai Idästä, joskin

vaaran luonne on suunnasta riippuen olennaisesti erilainen niin kuin erottuvat myös ne, joita vastaavat vaarat pelottavat: pelot synnyttävät tietyn tekstin, joka puolestaan valitsee itselleen yleisönsä.

Vaara, joka tulee Lännestä, on persoonattoman ja hengettömän rakenteen vaara, vaara olla mitattavissa yleisellä arsinalla. Miksi nimenomaan Latvia? Koska siellä otettiin käyttöön laki, joka loukkaa venäläisten kansallistunteita. Baltian maat ymmärretään läntiseksi kirkuvaksi ja koppavaksi avantgardeksi. Tekopyhä, farisealainen, kaupustelijoiden eurooppalaisen sivilisaation henki tuntuu tässä ajattelutavassa mitä suurimmassa määrin. Näiden valtioiden pieni koko ei ole millään muotoa rauhoittava tekijä, pikemminkin päinvastoin – eihän norsukaan pelkää tiikeriä, mutta voi pelästyä hiirtä (nyky-Venäjällä ilmeisesti kukaan ei osaa ajatella vaaran tulevan Ranskasta tai Saksasta). Venäjällä suosituissa utopistisessa pseudonyymi H. van Zaitšikin dekkarissa kaikki tapahtuu suuressa ja ihanteellisessa euraasialaisessa imperiumissa Ordusissa (yhdistelmä käsitteistä Kultainen Orda + Rus). Ordusin pääviholliset ovat puolimarionetteja Lansbergisejä, joita muuan amerikkalainen miljardööri manipuloi. Sitä vastoin Idästä tuleva vaara on suuri, persoonaton ja äänetön – yhtäältä vaikenevat hyökkäävät aasialaiset, toisaalta vaikenevat toivottomuuden ja väärin pelkojen jähmettämät venäläiset. Aikanaan tämän kompleksin esitteli jo Vladimir Solovjov teoksissaan *Tri razgovora* (Kolme keskustelua) ja *Panmongolizm* (Panmongolismi).

Venäjistä suomentanut Tomi Huttunen

Viitteet

- 1 Vrt. Stepanovin (2001, 872-900) yritys laatia venäläisen kulttuurin vakioiden sanakirja – muilta osin hänen tapansa lähestyä pelkoa venäläisessä kulttuurissa ei juurikaan vastaa tässä valitsemaani näkökulmaa.
- 2 Mutta ei tietenkään esiinny yksinomaan heillä; myös esim. Vjazemskilla: ”Olen niin kyllästynyt näihin maantieteellisiin ’Permistä Tauriaan’ jne. Mitä hyvää tässä, miksi iloita tai keuhkella, että me makaamme ketarat ojossa, että

meillä on *ideasta ideaan* matkaa viisi tuhatta virstaa, että fyysinen Venäjä on Fedora, ja moraalinen on idiootti.” (V poiskah 1997; kurssiivi tekijän). Tai Sinjavskilla: ”Eurooppalaisia keskiaikaisia puutarhoja vastaa idässä tasanko, jolla ihmiset painautuvat kiinni toisiinsa tuulen armoilla – tasa-arvoisia, ulottuvilla, yhteisöllisiä, maanmiehiä ja naapureita. Maanmies! ... Sukulaisuus ei riipu verestä, asuinpaikasta, vaan se paikka levittäytyy yli koko euraasialaisen

- tasangon.” (V poiskah 1997, 666.)
- 3 Sit. V poiskah 1997, 112 mukaan.
- 4 *Pustyn* = erakkoluostari; *pustynnik* = erakko.
- 5 Rozanovin vakiokieliä on tila, joka muuttuu suppiloksi, joka samanaikaisesti sekä kietoo että houkuttelee tyhjyyteen. Melkein poikkeuksetta se sekoittuu seksuaalisiin komplekseihin, tilan pelko muuttuu sukupuoliseksi peloksi: ”Millaista valheellista, teennäistä elämää R. elää (...) Hänen lähellään on tuo lihava kaurainen nainen, joka on niellyt hänet... Molemmat ovat demokraattisen upoksissa... Kuinka surullista ja pelottavaa. Totta, en ymmärrä paljokaan, koska minua pelottaa. Jokin ”suppilo syvä kuin *manala*”... (Rozanov 1990, 206; kursiivi tekijän.) Tässä agorafobia, niin kuin usein käy, muuttuu klaustrofobiaksi: valtava nainen *nieläisee* R:n, minkä seurauksena molemmat ovat *upoksissa*. Varsin kiinnostavaa on, että R. on Repin, jonka toiselle (avo)vaimolle Rozanov omisti pakinan, jolla oli tyypillinen otsikko: *Imurinainen ja hänen luentonsa Teniševin opiston salissa*. Sama kielikuva, joka pakinatyyliä synnyttää imurinaisen, muuttuu *Ujedinjonnoje*-teoksessa manalan syväksi suppiloksi.
- 6 Viimeisellä säkeellä on Mandelštamille tyypillinen variantti: ”Juudaksen tulevain kansain”. Nadežda Mandelštam piti sitä jopa tärkeimpänä viittauksena Staliniin. Oli miten oli, olennaista on, että vielä tekemättömien tilojen kavalta on yhtä aikaa myös tulevien kansojen kavalta.
- 7 Vrt. Andrei Platonovin teos *Kotlovan* (Kuoppa).
- 8 Vakuuttaakseen, että ”Itä on etelää” Tšaadajev seuraa arkaaista mallia, ja tässä hän ei ole lainkaan yksin, sillä kyseessä on moderni variaatio teemasta ”Venäjä ei mitenkään voi olla Idän puolella, joka on ollut sille viimeisten kahden vuosisadan aikana aggressiivinen Etelä” (Koljev 1998, 314).
- 9 On kiintoisaa, että sanottu on oikeutettua vain siltä osin kuin se koskee venäläisiä reaaliota. Kun Puškin siirtyy käsittelemään ranskalaisen talonpoikien tai englantilaisten työläisten kurjaa asemaa, hän päästelee yhtäkkiä Radišševin intonaatiolla samoja kielikuvia: ”Lukekaa englantilaisten tehdastyöläisten valituksia: hiukset nousevat kauhusta pystyyn. Kuinka paljon vastenmielistä kidutusta, käsittämätöntä kärsimystä! Mitä kylmää barbaariutta yhtäältä, mitä pelottavaa köyhyyttä toisaalta! Luulisi, että kyse on faaraoiden pyramidien rakentamisesta, juutalaisista, jotka työskentelevät egyptiläisten ruoskien edessä.” (Puškin 1978, 199.)
- 10 Voidaan olettaa, että Puškinin polemiikki on saalaa suunnattu myös Tšaadajeville. Tätä vastaan soti Puškinin mielipide, että Venäjä elää täysiarvoista historiallista elämää (mitä molemmat pitävät yhtenä kristillisen Euroopan sivilisaation tärkeimmistä ominaisuuksista).
- 11 Ks. esim.: “- Oletteko Venäjältä? – hän kysyi minulta. – Venäjältä. – En ole koskaan käynyt.” (Tšehov 1978, 21.) Tai: ”Siperian luonto verrattuna venäläiseen...” (ibid, 27); ”...matkatessaan Venäjältä Siperiaan” (ibid, 35); ”Luo-jani, kuinka kaukana tšekäläinen elämä onkaan Venäjältä... Kun matkustin Amurin vartta, minulla oli tunne, etten ollut Venäjällä vaan jossain Patagoniassa tai Teksasissa...” (ibid, 42); ”Lisäksi vaikuttaa siltä, että venäläinen ihminen ei sovellu fysiologisesti elämään Sahalinilla, hän on siellä miltei tuomittu keuhkotautiin” (ks. ibid, 736). Viimeinen merkintä on kirjoitettu vuonna 1895, ja vuodesta 1892 Tšehovilla oli itsellään havaittu ilmeisiä keuhkotaudin oireita, jotka hänen ystävänsä liittivät nimenomaan Sahalinin-matkaan.
- 12 Vrt. Fjodor Tjuttšev: ”Venäjää ei voi järjellä ymmärtää / eikä mitata yleisellä arsinalla...”.
- 13 Tehtyään esim. *Sahalinin* loppuun tarkkoja muistiinpanoja saaren lääkkeiden käytöstä vuonna 1889 Tšehov saattoi tehdä seuraavan johtopäätöksen: ”Kaikkiaan, kalkkia, suolahappoa, tulehduslääkkeitä ja sidontatarpeita lukuun ottamatta (...) on käytetty kuusikymmentäkolme ja puoli puutaa lääkettä; Sahalinin väestö voi näin ollen kehuskella ottaneensa vuonna 1889 valtavan annostuksen.” (Tšehov 1978, 372.)
- 14 Mainittakoon esimerkiksi Leninin klaustrofobinen reaktio: ”Kun luin eilen tämän kertomuksen, minulle tuli kauhea olo, en voinut jäädä huoneeseeni, nousin ylös ja lähdin ulos. Tuli sellainen tunne, että olin lukittuna sali n:o 6:een” (sit. KLE, 484 mukaan).
- 15 On kiehtovaa verrata tätä ilmiötä pohjoisen pallonpuoliskon läntisen osan kansojen semiootiseen tilakäsitykseen. Torontolaisen professori Elan Drescherin mukaan kanadalainen tilamalli eroaa oleellisesti amerikkalaisesta. Jälkimmäiselle Länsi on melkein luvattu maa, kun taas kanadalaisille se on karmeaa paikka ja rinnastuu, mikä kiinnostavinta, Pohjoiseen. Tästä syntyy koko joukko tärkeitä eroavaisuuksia. Lännen valloittaminen on amerikkalaisen kulttuurin maantieteellinen metakertomus – urheat ja yritteliäät ihmiset voittavat ympäristön. Kanadan Luode taas on periaatteessa mahdoton

valloittaa, se on siihen liian suuri ja voittaa ihmisen tässä kaksintaistelussa. Kanadalaisen kulttuurin maantieteellinen metakertomus on (sankarillinen) kuolema Luoteessa.

16 Vaihtoehdot 4 ja 5 kaipaavat kommentteja. Vaihtoehdossa 4 Venäjä on pikemminkin Länsi, ”sen rajattomat tasangot ehdyttivät mongolien voiman ja pysäyttivät hyökkäyksen Euroopan ää-

rilaidalla” (Puškin). Esimerkkinä mainittakoon myös Blokin ”Skyytit”: ulkoisesti venäläiset ovat skyytti-aasialaisia, mutta ”rakastavat kaikkea” täysin eurooppalaista, eivätkä kuitenkaan ”halaa veljellisesti” japanilaisia tai mongoleja. Sitä vastoin vaihtoehdossa 5 Venäjä on pikemminkin Itää, ja euraasialaisetkin ovat avoimia eri suuntiin, eivät tosin kaikkiin.

Lähteet

- Belinkov, A. (2000), *Rossija i Tšert*. Sankt-Peterburg: Zvezda.
- Gumiljov, L.N. (1992), Ska•u vam po sekretu, tšto jesli Rossija budet spasena, to tolko kak jevraziiskaja der•ava. – *Sotsium* 5/1992. <http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article28.htm>
- Huntington, S.P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Ivanov, V.V. & Toporov, V.N. (1965), *Slavjanskije jazykovyje modelirujuštšie sistem*. Moskva: Nauka.
- Jurganov, A.L. (1998), *Kategorii russkoi srednevekovoi kultury*. Moskva: Miroso.
- Kljutševski, V.O. (1988), *Sotšinenija v devjati tomah*. Tom 2. Kurs russkoi istorii. Tš. II. Moskva: Mysl.
- Koljev, A. (1998), *Mif mass i magija vo•dei*. Moskva.
- Lotman, Ju. M. (1992), Problema hudo•estvennogo prostranstva v proze Gogolja. – *Izbrannyje stati*. Tom 1. Tallinn: Aleksandra.
- Pamjatniki (1981) = *Pamjatniki literatury Drevnei Rusi. XIV – seredina XV veka*. (Sost.) L.A. Dmitriev, D.S. Lihatšov. Moskva: Hudo•estvennaja literatura.
- Podosinov, A.V. (1999), *Ex oriente lux! Orientatsija po stranam sveta v arhaitšeskikh kulturah Jevrazii*. Moskva: Jazyki russkoi kultury.
- Puškin, A.S. (1978), *Polnoje sobranije sotšinenii v desjati tomah*. Tom 7: Kritika i publitsistika. Leningrad: Nauka.
- Rozanov, V.V. (1990), *Ujedinjennoje*. Moskva: Pravda.
- Semjonov, L.S. (1980), *Putešestvije Afanasija Nikitina*. Moskva: Nauka.
- Solovjov, V.S. (1989), Russkaja ideja. – *Sotšinenija v dvuh tomah, 1*. [Prilo•enije k •urnalu *Voprosy filosofii*]. Moskva: Pravda.
- Sol•enitsyn, A. (1995), *Publitsistika v treh tomah 1*. Jaroslavl.
- Sol•enitsyn, A. (1998), *Rossija v obvale*. Moskva: Russkii put.
- Stepanov, Ju. (2001), *Konstanty: slovar russkoi kultury*. 2-e izd. Moskva: Akademitšeski projekt.
- Trubetskoi, N.S. (1995), *Istorija. Kultura. Jazyk*. Moskva: Progress-Univers.
- Tšaadajev, P.Ja. (1989), *Stati i pisma*. Moskva: Sovremennik.
- Tšehov, A.P. (1978), *Polnoje sobranije sotšinenii i pisem* 14-15. Moskva: Nauka.
- Tšernov, P.V. (1999), *Rossija: etnogeopolitičeskie osnovy gosudarstvennosti*. Moskva: Vostotšnaja literatura RAN.
- Veselovski, S.B. (1963), *Otšerki po istorii opritišniy*. Moskva.
- Vološin, M. (1995), *Stihotvorenija i poemy*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- V poiskah (1997) = *V poiskah svojego puti: Rossija me•du Jevropoi i Azije: Hrestomatija po istorii rossiiskoi obštšestvennoi mysli vekov*. 2-e izd. Moskva: Logos.